

Karte kao izvori za proučavanje senjskih uskoka

Prilog govori o korištenju geografskih karata kao povijesnog izvora na temelju iskustva u istraživanju povijesti senjskih uskoka.

Grad Senj u 16. i u ranom 17. stoljeću je matični okoliš za povijest Senjskih uskoka. “Pribjezi” s turskih krajeva živjeli su u većim i manjim gradićima Primorja i na imanjima Frankopana u bližoj okolici tih gradova i mjesta, kao i u susjednim predjelima primorskog zaleđa. I oni su ušli u povijest kao “uskoci”, kad je riječ o izlascima tim stanovnika na more i o piratskim napadima koji su se njima stavljali na teret. Također su i ti uskoci, kao i Senjski uskoci haračili po turskim krajevima. Pojam “Senjski uskoci” označavao je i suvremenim historiografima (Minuccio Minucciju, Paolu Sarpiju) tih uskoka, poseban način života. Senj, koji je tim historiografima bio poznat kao jedno od čuvenih gusarskih utočišta duž Jadrana i u Sredozemnome moru,¹ uvjetima življenja na neki je način “formirao” mentalitet pridošlica i usmjeravao ih na nastavak te tradicije. Historiografi uskoka navode niz prirodnih značajki, zbog kojih je Senj bio pogodno tlo za gusarstvo.

Povijest Senjskih uskoka sam do sada obradila kao političku i diplomatsku povijest. U njoj se doduše ne omalovažavaju prirodni uvjeti Senja. Usredotočivši se na te uvjete spoznala sam da se iz poznavanja prirodnog i kulturnog krajolika povijesti Senjskih uskoka mogu tek izvesti svi argumenti zaštitnika i neprijatelja uskoka. Rat koji se razvijao između Habsburga i Venecije, isto tako i uloga Osmanlijskih dužnosnika na turskim osvajanjima duž granice Habsburga i Mletačke Republike otkrivaju svoju višeslojnu pozadinu, kad se ti čimbenici proučavaju u svijetlu prirodnih preduvjeta.

Zemljovidni su neophodna pomagala za utvrđivanje prirodnog krajolika u određenom povijesnom razdoblju. Oni omogućuju provjeravanje i vrednovanje argumenata kojima su sami uskoci opravdavali svoje piratstvo i svoje pohode na turski teritoriji. Upravo zahvaljujući činjenici da se konzultirani zemljovidi iz kasnog stoljeća (počevši od 1570.) ne koriste apstrakcijama, nego geografske osobine prikazuju naturalističkim znakovljem, more, putovi, šume i brda, brežuljke ili strme stijene, gradovi, utvrde i druge ljudske tvorevine čine se neposredno čitljivim, bez “prijevoda”; u toliko manjom mi se čini opasnost da interpretacija slijedi očekivanja i želje istraživača. S druge strane valja ipak imati na umu da je i crtača možda vodila njegova vlastita mašta, ili joj je on morao pribjeći zbog nepoznavanja terena. Pitanje je koliko je na geografa utjecao njegov nalogodavac, naručilac zemljovida ili cilj radi kojeg je izrađen pojedina zemljopisna karta. Služila sam se kartama unakrsno uspoređujući nalaze iz pisanih izvora i zemljovida i drugih likovnih topografskih prikaza.

¹ F. Braudel spominje Senj u istom kontekstu s Napuljem, Livornom, La Valettom.

II. Kartografski izvori i nalazi

II.1. Primjeri zemljovida

Senj je prikazan na nizu najstarijih karata za koje kartografi uopće znaju², kao npr. na atlasu "Theatrum Orbis Terrarum" nizozemskog izdavača Abrahama Orteliusa³ objavljenom godine 1570. u Amsterdamu, te na kartama Nizozemca Gerada Mercatora, "Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte"⁴, i na njegovu "Atlasu sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica mundi et Fabricati Figura" iz 1593. godine.

Zaleđe hrvatskog Primorja je na tim kartama bijela mrlja; putovi koji iz Primorja vode do unutrašnjosti završavaju u brdovitom kraju, iza kojeg se prostiru veliki, očito neistraženi krajevi Bosne.

Mercator i Ortelius prikazuju Kvarner, Riječki zaljev i Podvelebitski kanal, pa čak i pučina ispred Dalmacije nerealno uzanima, a obalu pretjerano razvedenu. Osim toga u Jadran nisu ucrtani brodovi, kao u Mletačkom zaljevu (što je možda trebalo sugerirati da oni Jadran nisu smatrali pogodnim za plovidbu).

Senj se pojavljuje na kartama renesansnog topografa Augustina Hirschvogela (1503 – 1553.), "Sclavoniae, Croatiae, Carniae, Istriae, Bosniae finitimarumque regionum nova descriptio" ili "Zu Her der Römischen zu Hungern und Behaim Kün. May. Ertzhertzogen zu Österreich ist diese Carta der königreich, Fürstenthumb, Grafschafften und Landen Hungern, Bossen, Crabaten, Dalmatien, Windisch Lande etc".(iz 1565. godine)⁵, i na koloriranom bakrorezu iz 1573. godine.⁶ Ali Hirschvogelove karte su detaljne samo na kontinentalnom dijelu Hrvatske; neusporedivo manje pak u priobalnom pojasu.

Wolfgang Lazius (1514 – 1565), dvorski savjetnik i bečki sveučilišni profesor. izradio je 1556. godine jednu od najstarijih karata Ugarske s Hrvatskom.⁷: I ona prikazuje Senj i sva važnija mjesta hrvatskog Primorja.

Povezanost Senja i zaleđa preko Senjske Drage i Vratnika pokazuje Martin Stier na svojoj karti iz 1660⁸. i rimski kartograf Giacomo Cantelli da Vignola 1690. godine. Godine 1695. Gerardus i Leonardus VAL na karti "Dalmatia, Sclavonia, Croatia, Bosnia, Servia et Istria distributa in singulares distiones et dioces, una cum Republica Ragusana et circumjacentibus regionibus Hngaria Venetiis, Statu ecclesiastico, Neapoli, Macedonia" ističu gradove "Segna", "Carlostat", "S. Veit", "Zara", "Sebenico" i "Ragusa" kao "urbes celebres", obilježene šesterokrakom zvijezdom i rondelima, što bi moglo ukazati na fortifikacijske zidove Senja.

Giacomo Cantelli da Vignola⁹ na svojoj karti "La Croatia e la contea di Zara" iz 1690., obilježio je mjesta duž obale sitno naznačenim crkvenim tornjevima i opasana gradskim zidinama. Iz te karte proizlazi da Senj spada u one gradove središte kojih je utvrda na

² Mirela Slukan. "Kartografska zbirka...." *Arhivski vjesnik*. God. 41. Zagreb, 1998.

³ Najstariji faksimili se ne mogu fotokopirati; zato nema slike uz tekst!

⁴ Hrvatski državni arhiv. A. II. 13.

⁵ HDA. A.II.9

⁶ Mirela Slukan. *Kartografski izvori za povijest Triplex Confinium* (katalog istoimene izlo'be). Zagreb, 1999.

⁷ Unikatan primjerak pohranjen je u Sveučilišnoj knji'nici u Baselu. U HDA/KZ, sign. A.III.6, čuva se kasnije izdanje ove karte koje je 1573. Abraham Ortelius objavio u svom atlasu "Theatrum Orbis Terrarum".

⁸ Melita Viličić, op.cit. 19.

⁹ Na svojoj karti "Dalmatia maritima Occidentalis, Dalmatia maritima orientalis, iz 1689. godine. (A.II.23).

uzvisini, koji su se, prema tome, razvijali oko burga kao krajiški gradovi u unutrašnjosti (Brinje, Otočac). Kako to u Senju ne odgovara ni panorami grada, niti povijesti njegova razvitka, to takvi prikazi zorno pokazuju da kartografski podaci sami po sebi ne pružaju pouzdane podatke: kartografija bilježi zatečeno stanje viđeno očima ili maštom crtača.

II.2. Vedute Senja i njihove poruke

U 16. i u 17. stoljeću zahvaljujući razvitku grafičke umjetnosti širi se i geografsko znanje. Drvorezi i bakrorezi veduta gradova služe kao geografska “učila” i “prijenosnici” informacija o gradovima i krajevima: Te vedute, kao uostalom i zemljovidi iz 17. stoljeća upoznaju promatrača ne toliko sa stvarnim krajolicima i gradovima, kao s viđenjima i vizijama gradova i krajeva. U njima se ujedinjuju mašta, politički stavovi, interesi i ciljevi autora, pa se koriste i kao prvorazredno sredstvo političke propagande. U Uskočkom ratu (u Mletačko-habsburškom ratu) obje su se strane služile tim dostignućem.¹⁰

Najstarija veduta Senja prema mom sadašnjem saznanju potječe iz 1617. godine; Bečanin Georg Keller prikazao je na bakrorezu “Pomorsku bitku uskoka protiv mletačkih galija”. Niti jedan dokument ne potvrđuje da se 1617. godine ispred Senja dogodila pomorska bitka. Postoji međutim izvješća mletačkog nuncija u Grazu i onoga u Pragu, po kojemu je uskok Frletić 1617. godine u roku od 31 sat potopio 30 mletačkih *vasela*, ubio 30 osoba i oteo nekolicinu njih.¹¹ Zato se može zaključiti da je ta crta nastala pod dojmom priča o neustrašivosti i borbenosti uskoka. Propagandna poruka za psihološki rat Habsburga protiv Venecije je očita: autor veliča junaštvo Senjskih uskoka protiv moćne Mletačke Republike. Fiziognomija Senja na Kellerovoj veduti je vrlo vjerojatno “idealni portret” grada, stiješnjenog unutar gradskih zidina, s mnogo crkvenih tornjeva, prema tome velik, snažan i grad bogatih i pobožnih građana, koji svoju financijsku moć potvrđuju izdašnim darivanjem Crkvi¹² Kao takav grad je primjerena kulisa za ratnu priču. o dramatičnoj bici njegovih stanovnika protiv moćnog neprijatelja, kojem maleni brodići mogu nanijeti veliku štetu zahvaljujući umješnosti i hrabrosti svojih posada. Tako slika ilustrira talijanskog trgovca “Giovannija”¹³, velika pobornika Senjana protiv objeda na njihov račun Mlečana: Uskoci su poput komarca od kojeg se bezuspješno brani moćni lav.

Johann Weickhard Valvasor ilustrirao je svoje opise gradova u svom djelu “Die Ehre des Herzogthums Crain” (izdatom 1687. u Ljubljani), među inima i Senja, bakrorezima. Valvasorov bakrorez Senja daje detaljan prikaz grada, koji se može provjeriti i danas sačuvanim zgradama i nalazima arheoloških istraživanja¹⁴. Topografsku vedutu, iz koje su vidljive sve bitne arhitektonske karakteristike Senja, ostavio je i Vincenzo Mario Coronelli (1650-1718), prvi službeni mletački geograf i autor najboljih mletačkih atlasa,¹⁵ godine 1688.

Grafička tehnika služila je kao neophodni informativni materijal, kad su habsburške vlasti tijekom 17. stoljeća počele sustavnije utvrđivati pogranične točke i snimati

¹⁰ Vidi Horvat. *Monumenta Uscochorum*. (*Monumenta Historiam Slavorum Meridionalium spectantia.*) Sv. 32. 412 i slj.

¹¹ Horvat, *Monumenta*.... Vol. 34, 398 i slj. br. 546.

¹² Melita Viličić. “Prijedlog za obnovu kule “Lipice” u Senju.” *Senjski zbornik*. God. IV. 1970, 263-270.

¹³ Franjo Rački je njegov dijalog s nepoznatim znati'eljnikom iz Središnje knji'nice u Firenzi objavio u *Starine IX*. Zagreb, 1877, 177 i dalje.

¹⁴ Ante Glavičić je u dosadašnjim izdanjima *Senjskog zbornika* iznio rezultate tih istraživanja građevinske baštine uskočkog razdoblja.

¹⁵ Slukan, 1999, 21

građevinsko stanje. U tu svrhu Dvorsko ratno vijeće imenuje povjerenike (*commisari*). Senj je 1639. godine posjetio vojni inženjer Giovanni Pieroni sa zadatkom pregleda fortifikacijskog sustava. Pieroni je o tom putovanju sastavio opsežan izvještaj o prirodnom i o političkom okruženju Senja¹⁶ - neprijateljskome, kako Pieroni prikazuje, upozoravajući na nužnost i važnost budnog održavanja fortifikacijskog sustava. Skica fortifikacije prikazuje samo tlocrt grada i same zidine, bez oznake za položaj grada u prostoru; rad je inženjera usredotočenog isključivo na građevinske elemente¹⁷.

II.3. Komparativna analiza predstavljenih materijala

Ovaj likovni materijal usporedila sam s nalazima iz arhivske građe fondova u bečkom Ratnom arhivu, “Kayerliche Kriegs Cantzley – Kayserlicher Hofkriegsrat” i “Inneroesterreichischer Hofkriegsrat”/“Unutaraustrijsko Dvorsko ratno vijeće”, serije Militaria – Croatica. Oni počinju četrdesetih godina 16. stoljeća i obuhvaćaju prijemne i izlazne zapise (protokole) prepiske između Dvorskog ratnog vijeća i kapetana u graničnim postajama, o materijalnim i financijskim potrebama vojnika u njima. Takav materijal nalazi se i u arhivu Dvorske komore u Arhivu staleža u Grazu i fond “Vojne krajine” u Državnom arhivu Slovenije.

Dokumenti iz te arhivske građe pokazuju s jedne strane notorno pomanjkanje sredstava za doličnu opskrbu vojnika u posadama. No to ne smije dovesti do zaključka¹⁸ da je u Senju vladala velika jad i bijeda jer je Habsburg zanemarivao svoje obveze prema Hrvatskoj. Dapače, dokumenti svjedoče o znatnim ulaganjima za “Moehrgrenzen”, za “Primorsku granicu”, počevši od 1537. godine, a koja nisu bila ništa manja od onih za Unutarnjeaustrijske zemlje Štajersku, Korušku i Kranjsku. Godine 1540. Ivan Lenković dobije nalog za obnovu i pojačanje starih fortifikacijskih zidina, 1551-1558. traje gradnja tvrđave Nehaj kao zaštitu neposrednog zaleđa. Do 1560. godine nastala je ona panorama grada, po kojoj je Senj i danas prepoznatljiv.

Dvorsko ratno vijeće visoko je cijenilo ulogu Senjskih uskoka u obrani Primorja od Turaka i tako opravdavalo visoke izdatke i za senjsku posadu¹⁹.

Senj je i kao grad i sjedište kapetanije uživao važnost i brigu, onoliko kolika je bila moguća s obzirom na notornu oskudici u habsburškim blagajnama. Što se može iščitati iz zapisnika pregovora dvorskih vijećnika i kapetana u graničnim utvrdama, to je percepcija tog vrlo udaljenog svijeta iz Gradačke i bečke perspektive: Vijećnici potvrđuju što se može iščitati i iz suvremenih zemljovida: “Surovost prirode” (Paolo Sarpi) očituje se u krševitom, stjenovitom zaleđu i uzanom priobalnom pojasu, koji je, prema Pieroniju, preuzak čak za vrtove, a grad stišće među zidove, bez izlaza na kopno, usmjeren samo na more.

¹⁶ Emil Laszowski. “Izveštaji Ivana Pieronija o hrvatskim krajiškim gradovima i mjestima 1639.godine.” *Starine XXIX*. 1898, 24 i dalje.

¹⁷ Laszowski, 1898, 24.

¹⁸ Gligor Stanojević. *Senjski uskoci*. Beograd, 1973, passim.

¹⁹ Skupljala sam podatke iz bečkih fondova o trebovanjima i izdacima za Senjsku posadu. Problem, koji su i sami Senjani uočili: veliki izdaci nestaju nepoznatim kanalima, dok podređeni činovnici sustavno zakidaju graničare.

Putevi i veze

Najstarije karte, iz 1570. godine pokazuju da je Senj sa zaleđem bio ipak povezan putom, koji je vodio sve do rubova dodira s turskim teritorijima; bijelim mrljama na zemljovidima, i stvarno neistraženim sve do mirovnog ugovora u Srijemskim Karlovcima²⁰. U stvari je put vodio dalje preko Kapele do Karlovca, kako potvrđuje pisani materijal: Iz njega proizlazi da se konjem se iz Karlovca moglo stići u Senj u roku od 20 do 24 sata, a prijenosnicima trgovačke robe trebalo je najmanje 5, često 7 dana. Zimi zbog nemogućnosti čišćenja tog puta, on je tjednima ostao neprohodan. Iako se ta ruta nakon prodora Turaka prema Lici našla nadomak turskih osvajanja i izložena haranju turskih četa; a i zemljopisne karte registriraju samo dionicu do posljednje habsburške postaje, ima potvrda za to Dvorskog ratnog vijeća Unutarnje Austrije u bečkom Kriegsarchivu, da je živalj kranjskih gospoštija u blizini te rute održavala prilično tijesne veze sa stanovnicima na turskim teritorijima.

Nema, međutim, ni jednog zemljovida koji bi pokazao kopnene veze između kvarnerskih gradova. Sasvim izvjesno je naime da su carske i nadvojvodine komisije za istraživanje prilika u Senju iz Graza i Beča putovale preko Rijeke i od Rijeke do Senja stizali brodom. I opskrba za Senjsku posadu, te za postaje Senjske kapetanije, te dio plaće koja se posadi davala u naturi, u žitu, stizale bi morskim putem. Žito se uglavnom nabavljalo u grofoviji Pazin/Mitterburg i morskim putem dopremilo u Senj.

Potvrđeno je također da su uskoci svoj plijen dovozili u Rijeku i dalje prema Kranjskom, kroz Istru u Sloveniju, da su u mjestima duž obale imali skladišta, odakle su robu prebacivali do Slovenskog Primorja. Tržnica u Ljubljani bila je prevažno mjesto preprodaje uskočkog plijena.

Senjska luka

Prema zemljovidima iz 16. stoljeća, Velebitski kanal očito nije poslužio kao trgovinska ruta, jer je na kartama ucrtan tijesan, a obala razvedena. Mercator je u legendi uz svoju kartu na suvremenom “nizozemskom “ jeziku zabilježio da je Senj “*najvažniji grad Slavoniae*”; da je *grad smješten uz more*, ali da ga *sjeverac jako tuče i izaziva mnogobrojna nevremena na moru*”²¹. Jedan je razlog tomu su zacijelo i otežane prometne veze između Senja i kopna. Pored toga postojala još i prirodna okolnost, koja je onemogućavala plovidbu većim brodovima: Kad se naime u 18. stoljeću prišlo proširenju senjske luke, o čemu govori plan iz 1779²², kartografi ustanovili su da je potok kroz Senj prema moru s otopljenim snijegom u planini nanosio na ušće velike mase šodera i šljunka izmiješanog solju; uslijed tih nanosa se morsko dno podiglo do te mjere da je more došlo neposredno do gradskih zidina, dok je luka postala plićakom.

Ti su prirodni uvjeti doprinosili razvitku posebnih brodova, kojima su se služili uskoci, ali i Omišani i Neretljani,²³ a naposljetku i partizani u Drugom svjetskom ratu (na što me je

²⁰ Slukan, 1999.

²¹ Slukan, 1998, 127, 121-161. Karta pod tom signaturom završava na gornjem rubu s “St. Georg i Jablanac”

²² Plann der kayserlich-koeniglichen Militaer See Stadt Zengg, und Seinem Porto wie Selber mit anbauung neuer Magazine und Wohnhaeuser zu vergroessern waere. Kriegsarchiv. Wien. Gih 1501. On predla'e izgradnju magazina i stambenih zgrada du' obale Sv. Ambroz u pravcu JO/SZ, te kod Sv. Marie Arth (NZ/JO)

²³ Rački, 1877.

jednom prilikom upozorio jedan od kustosa Pomorskog muzeja u Rijeci). Suvremeni putopisci²⁴ čudili bi se tim uzanim brodovima na vesla i jedra, izduženog korita, idealnog za manevriranje u plićaku, za prolaze kroz tjesnace i za njihovo spašavanje u opasnosti od mletačkih galija: uskoci bi ih uvukli kroz gradska vrata, ili pak potopili.

Krajem 18. stoljeća prišlo se saniranju senjske luke kanaliziranjem potoka i njegovim odvođenjem iz područja današnje luke u pravcu jugoistok, te izgradnjom bedema i pregrađivanjem otvorenih dijelova obale stambenim zgradama na kojima bi se bura lomila i oslabila.²⁵

Pitanje senjskih šuma

Prema literaturi o senjskoj luci²⁶ je “nekada“ senjska luka bila zaštićivana gustim šumama visokoga rasta, i to sve do konca 18. stoljeća, kad su se šume sjekle i prodavale Veneciji na insistiranje Mlečana. Valvasorova veduta ide u prilog toj tvrdnji, jer su na njoj brda oko Senja blage, pošumljene uzvisine, koje nimalo ne nalikuju na oštre vrljetne klanice, kako napominje 1639. godine Dvorski inženjer Giovanni Pieroni²⁷. No karta LIX u Hrvatskom državnom arhivu, “Segna ou Zegna, dans la Morlaquie, sur le Golfe de Venise”te veduta Georga Keller pokazuje oštre stijene jedva pošumljene, sa strmim padinama do mora.

Prema pisanim izvorima, Ivan Lenković je od 1540. godine na nalog kralja Ferdinanda I. očistio teren ispred gradskih zidina radi zaštite od nenadanih upada turskih martoloza. Stvarati potpuno pregledan pojas u kojem strše samo utvrde i naselja oko njih, bila je nepropisana, ali usvojena doktrina Dvorskog ratnog vijeća u Grazu; prijedlozi za to su dolazili iz samih graničnih utvrda, od Generala granice, Andreas Auersperg.²⁸ No pred kraj 16. stoljeća “senjske šume” ipak postaju objektom planova za trgovinu s Venecijom, kojom je Dvorsko ratno vijeće namjeravalo doći do novaca za premještaj senjskih uskoka u kopnene utvrde i njihovu opskrbu ondje. Senjski biskup Antun de Dominis pregovarao u Veneciji o zakupu senjskih šuma sa strane Venecije po cijeni od 50 000 škuda (scudi). Uz to je kalkulirao na “korisno upošljavanje” senjske posade na sječi drveta, što je uskoke trebalo odvratiti od izlazaka na more.²⁹ Dominisov prijedlog nije bio prihvaćen od službenih vlasti Republike, premda su se zanimali nekolicina mletačkih trgovaca, ali i očitih pustolova.³⁰ Mletački se Senat tada već bio ukopao u neminovnost oružanog obračuna s nadvojvodom Ferdinandom radi uskočkog pitanja – ali u Senatu su i trezveno kalkulirali da posao nije dovoljno unosan i ozbiljan.

Zato je vjerodostojnija tvrdnja³¹ da ogoljenost primorskih padina Velebita nije posljedica bezočnog iskorištavanja senjskih šuma sa strane Mlečana, “barem ne u pot-

²⁴ Rački, 1877.

²⁵ Gih 1501, 1779.

²⁶ Stjepan Sabljak. “Povijesno –topografska skica Senja.” *Senjski zbornik*. God. 17. Senj, 1990, 271.

²⁷ Laszowski., 1898, 23-25.

²⁸ Prema izvorima IOeHKR/Croatia 1599, April 30., zapisnik i asservat, dalje April 45, zapisnik 90 v i 27.4.1599, August 54, asservat - mišljenja Stale'a Kranjske /7.11.1597. i Koruške 14.11.1597 u IOeHKR/Cr.Okt. 47, asservat na prijedlog Generalnog zapovjednika Karlovačke granice.

²⁹ S. Ljubić, “Prilozi....” str. 16 (Dominisov nastup pred kolegijom u Mlecima, 12.6.1601. Ljubić je naveo pogresni datum (12.7.!)).

³⁰ Horvat, “Monumenta....” 32, str.286, 293, 295, 307, 310, 311, 312 95 i slijed.- Novak: “Monumenta....” 49, br. 97.- IOeHKR/Cr.1600, fasc. br. 9: April 8, zapism.63 v; April 10, zap.64 r; Mai 80, zap.99f, August 28, zap. 164 v.- Paolo Sarpi, op.cit., 416.

³¹ Ante Rukavina. Privreda ličke i primorske strane Velebita. *Senjski zbornik*. Vol. IV. Senj, 1970, 104

punosti”. Ante Rukavina misli da su tvrdnje senjskog kanonika Vukasovića (u članku objavljenom u “Ungarisches Magazin”1783. i guvernera Danda u svom izvješću Napoleonu) znak i/ili neobaviještenosti ili političkog taktiziranja.

Senj – utvrđeni grad i urbano središte

Iako je Senj u 16. i 17. stoljeću doživio stanovitu izolaciju i pad svog značenja, to vrijedi u prvom redu za položaj Senja u odnosu na druge gradove habsburškog teritorija. Međutim, Senj je uživao pažnju zbog njegovog strateškog značenja: Senj je bio dobro zaštićivan: Godine 1639. Dvorski inženjer Giovanni Pieroni hvali položaj Senja i kvalitetno izgrađene fortifikacije, iako je morao ustvrditi da su one bile u dosta derutnom stanju. Međutim, Pieroni ustvrđuje da tom stanju nije uzrok ratno djelovanje, nego samo senjsko stanovništvo: najviše su, naime, oštećeni drveni dijelovi, jer su nastradali *zbog onih kojima treba drva, jer Senj njime dosta oskudijeva*³².

Senj unatoč prisutnosti opasnosti od Turaka, iseljavanja na početku turske opasnosti i doseljavanja izbjeglica sa kopna, unatoč stanovitoj demografskoj promjeni, najvjerojatnije čak nije doživio neke prijelomne promjene: Da se urbana tradicija s višeslojnim gradskim stanovništvom, trgovinom, obrtom, pravnicima i kanonicima, svećenicima i redovnicima očuvao u gradu, potvrđuju suvremeni narativni izvori (“Giovanni” iz Ferrare³³, Paolo Sarpi). Stanovita profesionalizacija vojnika pojavljuje se već za rano, jer su Senjani sve više zadatka čuvanja grada, stražarenja i drugih “ratnih obaveza” svaljivali na vojnike iz posade.³⁴ U tom kontekstu nameće se pitanje, je-li u Senju došlo do “militarizacije” u smislu prevladavanja vojničkih struktura nad civilnom administracijom. Odgovor bi prije bio “ne”, nego “da” (za opširno obrazloženje tog stava trebat će još istraživanja o tome koliko je koji senjski kapetan poštovano drevni Senjski statut, koji je regulirao odnos građana prema svojim gradskim vlastima, ali i kako su se te vlasti trebale odnositi prema građanima. Ne jedan senjski kapetan bio je stranac, koji je rijetko boravio u Senju i prepustio svoje zadatke zamjenicima. Niti kapetani niti njihovi zamjenici nisu uspjeli sadržati potrebnu razinu discipline među vojnicima, a nije poznato da su gajili ambicije svojatati ili pokoravati sebi civilni život. Jedini senjski kapetan koji je zaista pokušavao željeznom rukom ovladati Senjom, Josip Rabatta, platio je glavom svoju okrutno strogo vladavinu.

Senj – grad mnogih crkava

Prevladavanje građanskog života nad vojnom disciplinom pokazuje istančani smisao za svetkovanje i za pobožno obilježavanje raznoraznih i mnogobrojnih svetkovina. Iako senjski biskup Mark Antun de Dominis u svom “Izvješću *ad limines*” iz 1602. godine³⁵ izvještava o siromaštvo senjske Crkve, opisujući derutno stanje sakralnih objekata u Senju i nezbrinutost klera i redovnika, talijanski trgovac Giovanni³⁶ spominje niz kršćanskih

³² “...accio non siano di uouo destrutte dagli bisognosi di legne (delle quali ui e gran carestia) e ui si uadia solo per le necessarie occorrenze. ...

³³ Rački, 1877, 177. i dalje.

³⁴ Milan Kruhek. Senjski zbornik. Vol 17. Senj, 1990, 97.

³⁵ Vidi prikaz tog izvješća u Mile Bogović. Senjski zbornik. Senj, 1997.

³⁶ Rački, 1877, 177 i dalje.

blagdana koje su Senjane pobožno obilježavali – a uz to obavezno obdarivali i kler i redovnike djelom iz plijena. Pobožnost zacijelo nije bila dogmatska, zbog pomanjkanja obuke u vjeri; zato se vjerska praksa oslanjala na drevne, ali žive tradicije.

Vedute pokazuju Senj kao grad s mnogo crkvenih tornjeva – taj vidik zajedno s tvrdavom Nehaj se usjekao u pamćenje i postao znakom prepoznavanja Senja. Valvasor navodi da je u Senju bilo ukupno 14 sakralnih objekata³⁷. Iako dosadašnje iskopine u Senju nisu mogle locirati sve te crkve niti identificirati njihovu posvetu i namjenu³⁸ i vedute govore u prilog pretpostavci da senjsko plemstvo podjednako kao i građani, piratstvo nije smatralo nespojivim s kršćanskom praksom, kao niti sa svojim građanskim životom.

Dapače, očito se pobožnost Senjana izražavala i u žaru kojom su Senjani pozdravljali mnogobrojne planove za oslobađanje Bosne od Osmanske vladavine, kakve su zastupali, više manje intenzivno, sve pape tijekom 16. stoljeća. Klis je u tim planovima proglašen “ključem Hercegovine.” Dizanje ustanka kršćanskih naroda pod jarmom Polumjeseca i potiskivanje Osmanlije iz Europe trebali su, prema zamisli papa, krenuti upravo iz toga grada, koji je postao sinonimom širenja turske vlasti i neuspjele obrane. Putujući propovjednici za svetu stvar su posebno apelirali i naišli na otvorenu spremnost Senjana za ponovno osvajanje Klisa. Senjski su se uskoci tri puta – 1584., 1586., i 1592-96. – odvažili na takve pohode, no svaki put neuspješno, i zbog pomanjkanja organizacije i discipline. Pad Klisa 1537. godine je – što potvrđuju svi suvremeni historiografi – uskoke nadahnjivao i održao budnim sjećanje i želju za ponovnim osvajanjem te utvrde, ali žar i idealizam je bio prožet i žudnjom za plijenom.

III. Sažetak: Senj – meta pustolova

Pisani izvori o Senju dočaravaju grad, koji je bio poznat u Europi – kao što potvrđuju najstariji zemljovidi 16. stoljeća. Bio je poznat po svojo specifičnoj mješavini urbano-građanskog života koji je počivao na bogatstvu od piratskog plijena. Za Senj se zato zanimao napuljski vicekralj, španjolski namjesnik koji sebe i svoju vlast dobrim djelom naslanjao na pomoć Sredozemnih pirata. Iz diplomatske prepiske³⁹ i historiografskog djela Paola Sarpija proizlazi da je Senj probudio njegovo zanimanje, jer je gusarstvo Senju donijelo ne samo oskudicu zbog kaznene blokade Mlečana, nego i stanovito bogatstvo i blagostanje: U 16. stoljeću je publicistika putopisna literatura Senj svrstala među poznata piratska gnijezda na Jadranskim i Sredozemnim lukama⁴⁰, bez obzira što se po “infrastrukturi”, velikim skladištima, trgovinama, preprodavačima svim onim zanatima koji su se razvijali u velikim trgovačkim i gusarskim središtima, Senj nije mogao mjeriti s drugim gradovima. Senjsko stanovništvo je razvijalo spoj građanstva i plemstva s gusarstvom – spoj koje su dičili trgovac Giovanni iz Ferrare⁴¹ i škotski putopisac William Lithgow iz Glasgowa u svom putopisu “*The Totall Discourses of the*

³⁷ Melita Viličić. “Kakvu namjenu dati prostoru porušene memorijalne crkve Sv. Franje u Senju.” *Senjski zbornik*. God. IV. Senj, 1970, 223-240. Zgrada uz koje se oslanja toranj bivše crkve Sv. Franje bio je predviđen za Uskočki mauzolej, za zbirku svih kamenih svjedoka uskočke povijesti u Senju, njihovo posljednje poćivalište.

³⁸ Viličić, Ibid.

³⁹ Horvat. *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*. Sv. 34.

⁴⁰ Povjesničar Fernand Braudel svrstao Senj u red čuvenih gusarskih gnijezda kakvi su u Sredozemlju bili Livorno, Napulj, La Valetta, a u Jadranskom moru Budva/Antivari, Omiš i Neretvanska delta.

⁴¹ Rački, 1877.

Rare Adventures and Painefull Peregrinations of Long Nineteen Years Trauayles from Scotland to The Most Famous Kingdomes in Europe, Asia and Africa”, objavljenog 1609. u Glasgowu .

Senj je kako proizlazi iz nalaza tog istraživanja, omanji primorski gradić, čije je značenje u suvremenoj politici nadmašio prostorne dimenzije i prirodni položaj toga grada.

Zusammenfassung

Kartographische Quellen für Uskokenforschungen

Im vorliegenden Aufsatz beschaeftigte sich die Autorin mit der “Oekohistorie” der Stadt Zengg/Senj. Diese fraegt nach den natuerlichen Voraussetzungen historischer Ereignisse. Landkarten und generell bildliche Darstellungen, die den Anspruch auf geographische Naturtreue erheben, bilden hierfuer eine wertvolle Quelle.

Im Falle der Stadt Zengg/Senj bestaetigen die aeltesten Zeugnisse der Kartographie, Landkarten und Veduten aus der Kartographischen Sammlung des Kroatischen Staatsarchives in Agram, sowie Skizzen des Baubestandes der Militaergrenze mit den dazugehoerigen Legenden und Inspektionsberichten Befunde aus dem archivalischen Material des Kriegsarchives in Wien die schwierige materielle Situation der Zengger trotz hoher Aufwendungen des Hofkriegsrates: Die natuerlichen Gegebenheiten der Landschaft und die historische Belastung durch die Naehel der “Grenze” zu den tuerkischen Territorien verhinderten, dass sich Senj zu jenem bedeutenden Verkehrsknoten entwickeln konnte, wie sie Zengg/Senj als alte Seefahrer- und Hafenstadt in vortuerkischer Zeit genoss. Aber Zengg/Senj erhielt sich auch unter den Bedingungen der “Militarisierung”, als die Verteidigung der Stadt und des Hinterlandes vordringliches Anliegen war, den urbanen Charakter: die soziale Schichtung seiner Bevoelkerung, geistige Ansprueche, die sich in einer lebendigen Volksfroemmigkeit und im Weiterbestehen buergerlich-staedtischer Traditionen ausdrueckten. Zengg/Senj wurde nicht “militarisiert”, d.h. nicht durch militaerische Disziplin gepraegt und militaerischen Beduerfnissen nicht zur Gaenze untergeordnet.

Die Autorin wies aus Problembewusstsein darauf hin, dass bei der Konsultation des Kartenmaterials immer die Gefahr besteht, in die Karten vorausgefasste Ueberzeugungen hineinzulesen. Die Karten des 16. und 17. Jahrhundert weisen noch keinen hohen Abstraktionsgrad auf; mit ihrer fast realistischen Bildersprache zeigen sie dafuer eine Vielzahl von Details und lassen vielfaeltige Interpretationen zu. Die Verfasserin hat auf die nicht von den schriftlichen Quellen gestuetzten Interpretationsmoeglichkeiten hingewiesen.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD O VI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X